

SOVYET VE DÜNYA EDEBİYATI BAĞLAMINDA CENGİZ AYTMATOV FENOMENİ

Kamil Veli NERİMANOĞLU*

ÖZET

Cengiz Aytmatov eserlerinin dünya edebiyatında bir güneş gibi doğmasıyla birlikte okuyucuların gönül dünyasını aydınlatıp estetik ve sanat duygularını harekete geçiren dünya edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük yazarlarından biridir. O, Sovyet döneminde yetişen dünya çapındaki yazarlardan biridir. Yazmış olduğu eserleri takdir eden Sovyet yetkilileri onun değerini daima bilmiş ve kitaplarını bütün dünyaya tanıtmıştır. Sovyetler Birliğinin dağılması ve Kırgızistan'ın bağımsızlığı kazanmasıyla Cengiz Aytmatov gerek kendi ülkesinde gerekse Türk dünyasında “büyük yazar” kimliğiyle en çok okunan ve beğenilen yazar unvanına sahip olmuştur. Edebiyat alanındaki başarısını ülkesinin sosyal, ekonomik ve toplumsal sorunlarıyla ilgilenerek, gerçekçi çözümler ortaya koyarak devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, Sovyet edebiyatı, dünya edebiyatı, eserler.

THE PHENOMENON OF CHYNGYZ AITMATOV IN THE CONTEXT OF SOVIET AND WORLD LITERATURES

ABSTRACT

Enlightening the heart world of readers and stimulating their aesthetic and artistic emotions with the rising of his works like a sun in the world literature, Chyngyz Aitmatov is one of the greatest writers of all time in the world literature. He is one of the worldwide writers trained in the Soviet period. Soviet authorities appreciating the value of his works always knew his value and introduced his books to the world. With the dissolution of the Soviet Union and Kyrgyzstan's becoming independent, Chyngyz Aitmatov assumed the title of the mostly-read and most favorite writer with his “great writer” identity both in his country and in the Turkic world. His success in the field of literature continued by dealing with the social, economic and societal problems of his country and putting forth realistic solutions to them.

Key Words: Chyngyz Aitmatov, Soviet literature, world literature, works.

---

* Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, H. Aliyev Kafkasya Araştırmaları Merkezi. El-mek: kamilvelin@gmail.com

“Her yazar bir milletin çocuğudur ve o milletin hayatını anlatmak, eserlerini kendi milli gelenek ve törelerini kaynak alarak zenginleştirmek zorundadır. Benim ilk olarak yapmaya çalıştığım, kendi milletimin geleneklerini ve hayatını anlatmaktır. Fakat orada kaldığınız takdirde bir yere varamazsınız. Edebiyatın milli hayatı ve gelenekleri anlatmanın ötesinde de hedefleri vardır. Yazar, ufkunu milli olanın ötesine doğru genişletmek ve ‘evrensel’ olana ulaştırmak için gayret göstermek durumundadır. İyi yazar “tipik insan” ortaya koyma ustalığına erişen yazardır.” Bu sözlerin sahibi olan Cengiz Aytmatov dünya edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük yazarlarından biridir.

Cengiz Aytmatov eserlerinin dünya edebiyatında bir güneş gibi doğmasıyla birlikte okuyucuların gönül dünyasını aydınlatıp estetik ve sanat duygularını harekete geçirmiştir. Neticede dünyanın dört bir yanında Cengiz Aytmatov okuyucuları geceleri uykusuzluğa gönül rızasıyla, kalıp yarattığı güzel karakterlerden tesir alarak Kırgız halkının yaşamını, psikolojisini öğrenmektedirler. (Akmataliyev 1998, 79)

Milletinin tarih boyunca kazandığı bütün maddî ve manevî zenginliğini eserlerine yansıtan, yaşadığı coğrafyanın insanının tarih içinde kazandığı değerlerini, acılarını, kahramanlıklarını, tecrübelerini yazıya döküp ölümsüzleştiren, halkının içine düştüğü zor durumları eserlerinde en güzel şekilde anlatan, onların çözümlerine dair ipuçları gösteren, eserlerinde kendi ifadesi ile ‘tipik insan’ı ortaya koymaya çalışan Cengiz Aytmatov, yarattığı eserleriyle Kırgız halkının kültürünü, tarihini, halkının değerlerini yeniden hatırlatmaya çalışmıştır.

Cengiz Aytmatov Sovyet döneminde yetişen ve Sovyet döneminin dünya çapındaki yazarlarından biridir. Yazmış olduğu eserleri takdir eden Sovyet yetkilileri onun değerini daima bilmiş ve kitaplarını bütün dünyaya tanıtmıştır. Sovyetler Birliğinin dağılması ve Kırgızistan’ın bağımsızlığı kazanmasıyla Cengiz Aytmatov gerek kendi ülkesinde gerekse Türk dünyasında “büyük yazar” kimliğiyle en çok okunan ve beğenilen yazar unvanına sahip olmuştur. Edebiyat alanındaki başarısını ülkesinin sosyal, ekonomik ve toplumsal sorunlarıyla ilgilenerek, gerçekçi çözümler ortaya koyarak devam ettirmiştir.

Bu bakımdan Cengiz Aytmatov’un hayatını ve eserlerini iki açıdan değerlendirmek mümkündür.

1. Sovyet dönemi eserleri
2. Sovyet hudutlarını aşarak dünyaca tanınan eserleri.

Her iki bağlam birbiriyle ilişkilidir ve onları birbirinden ayırmak oldukça zordur. Bu düşüncemizi açığa kavuşturmak için öncelikle Sovyet rejim edebiyatıyla Sovyet dönemi edebiyatının tanımlarını doğru vermek gerekir. Bu iki kavram birbirinden ayırt edilmelidir.

Rejim edebiyatı, rejim ideolojisi ile ilişkilidir. Burada Tanrı’nın verdiği yetenek rejimin talep ettiği ideoloji ile ister istemez birleşmeli ve eş değerli olmalıdır. Mesela; Maksim Gorki ve Vladimir Mayakovski Rus edebiyatının en parlak simalarındandırlar. Rus şairi Marina Tsvetayeva, yazılarında Vladimir Mayakovski ile Boris Pasternak’ı karşılaştırırken Tanrı’nın Boris Pasternak’a verdiği doğal yeteneğin Mayakovski’den daha üstün olduğunu vurgular. Fakat “*Vladimir İlyiç Lenin*” poemi ve “*Sovyet Pasaportu*” şiirinin yazarı Vladimir Mayakovski, salt Sovyet rejimin şairidir. Onun propaganda ve terennüm ettiği fikirler Marks’ın ve Lenin’in kitaplarındaki ve konuşmalarındaki fikirlerden başka bir şey değildir. Bu kadar büyük bir yeteneğin içinde olanlar, hayret ve teessüf doğurur. Vladimir Mayakovski kadar doğal yeteneği olmayan Boris Pasternak ise şiirlerinde ve “*Doktor Jivago*” eserinde Sovyet rejimini eleştirmekle birlikte insanın ne kadar değersiz bir hale getirildiğini kendi fikir ve düşünceleriyle ifade etmiştir.

Turkish Studies

Maksim Gorki, Sovyet edebiyatının ve sosyalizm realizmin metodunun yaratıcısıdır. Onun “Ana” romanı ve “Vladimir İlyiç Lenin” yazısı dâhiyane bir ustalıklarla yazılsa da bu eserler ve adını zikretmediğimiz başka edebiyat örnekleri zorlama rejim ideolojisinden, Marksizm, Leninizm felsefesinden başka bir şey değildir. Bu gerçeği Gorki de, Mayakovski de geç de olsa anlamışlardır. Yaşadıklarının bedelini hayatlarıyla ödemişlerdir. Aynı kaderi Aleksandr Fadeyev, Valentin Katayev ve diğerleri de paylaşmışlardır. Aleksandr Puşkin, Fyedor Dostoyevski, Lev Tolstoy, Anton Çehov tarzı edebiyatı, kendi genişliği ve bütünlüğü ile onlardan sonraki rejimin kalıplarına sığamamıştı.

Bu anlamda Sovyet rejim edebiyatıyla Sovyet dönemi edebiyatını birbirinden ayırmak gerekir. Başının üzerinde “Demokles’in kılıcı” gibi asılmış soykırım, sürgün, hapis, psikiyatrik hastane kâbusu içinde yaşamaya ve yazmaya mecbur bırakılan Sovyet yazarını suçlamaktan ziyade onu öncelikle anlamak gerekir. Bu anlamda hem Sovyetlerin - öncelikle Lenin, ardından da Stalin’den sonra - buzların erimesi (ottepel’) ve yeniden yapılanma dönemleri kendi felsefesi ve ilkeleri ile birbirinden ayrılmalıdır. Buna göre edebiyatın da kendine özgü yolunu rejimin ideolojisine bölünmüş sertliğinden ve tek anlamlılığından ayrı tutmak gerekir.

Bizim kısa şekilde ifade etmeye çalıştığımız bu giriş sözü sadece Cengiz Aytmatov’un hayatını ve yaratıcılığını değil, aykırı düşünce sahibi olan söz sanatı ustalarının yaşadıkları çelişkileri ve onların eserlerinin edebî değerini anlamak için çok önemlidir.

Şüphesiz ki, Cengiz Aytmatov, Sovyetler döneminde Sovyetlere bağlı olan Kırgızistan’da doğmuş. Bişkek ve Moskova’da Sovyet eğitimini almış, Rusçayı bir Rus kadar iyi geliştirmiş ve eserlerini bu dilde ustalıklarla yazmayı başarmıştır. Fakat 60’lı yıllarda ünlü Fransız şairi Louis Aragon’un da keşfettiği ve dünyaya tanıttığı Cengiz Aytmatov, bir rejim yazarı olmamış, ideoloji ifadesinden uzak olmuştur. O, açık bakışlı bir yazar olarak “Cemile” hikâyesinde bir köylü kızının alışılmadık bir sevgisini tasvir etmiş ve edebî bir hassasiyetle böylesine bir karakter yaratabilmiştir. Aslında “Cemile” hikâyesi aydınlığın, güzelliğin, toprağa ve doğaya bağlılığın sembolüdür. Bu hikâye bir bakıma hem güzel bir şiir hem de zengin bir roman niteliğindedir. Hem şiir kadar muhteşem bir ahenge sahip hem de bir roman kadar geniş kapsamlıdır.

Aslında 60’lı yıllarda dünya edebiyatının ve genellikle insanoğlunun böyle bir samimiyete, aydınlığa, duruluğa ihtiyacı vardı. “Cemile” hikâyesi de bir bakıma bu ihtiyacı karşılayabilmişti.

Louis Aragon’un bu hikâyeyi görmesi, Fransızca yayınlaması ve değerlendirmesi elbette ki bir şans eseri idi. Belki biraz geç belki de biraz başka bir biçimde dünya yine Cengiz Aytmatov’u tanıyacaktı. Ancak Cengiz Aytmatov’un edebiyattan gelerek yazarlık kimliğini kazanan bir yazar olduğu değil, mekân ve zamana bağlı kalarak sıra dışı, marjinal bir ortamdan büyük edebiyata gelen bir yazar olduğu gerçeği hiçbir zaman göz ardı da edilemez. Onun bu gelişi edebiyattaki büyük bir boşluğu doldurmuştu.

Edebiyat, metafor-söz sanatı anlamında “Cemile” hikâyesi elbette ki basit bir hikâyedir. Fakat bu küçük hikâyenin başının üzerindeki feza oldukça geniştir. Bu fezada gelecek büyük sanat eserlerinin olacağı açık ve aydın şekilde bilinmekteydi.

60’lı yılların Sovyet edebiyatı, Stalin’in ölümünden sonra yeni kuşağın getirdiği devrin edebiyatıdır. Bu devrin adı “ottepel” (buzların erimesi)’dir. Stalin sonrası bu devir, buzların erimesi, fikirlerin yavaş yavaş açılması, dumanların çekilmesi, insanî değerlerin yavaş yavaş üstün olması devridir. Bu açıdan edebiyat da yeni bir yön, yeni bir yükseliş yaşamaya başlar. Çünkü edebiyat bir bakıma nehirlerle benzer. Zaman zaman bu nehirler yeryüzünden kaybolur, yerin altına çekilir ve zamanı gelince de yeryüzüne yeniden çıkar.

Bu anlamda zamanın kendisi Cengiz Aytmatov'u büyük edebiyata sürükleyip getirmiştir. Onun yazmış olduğu "Zorlu Geçit" (1956), "Yüzyüze" (1957), "Cemile (1958)", "Dağlar ve Steplerden Masallar" (1963), "Toprak Ana" (1963), "Kızıl Elma" (1964), "Elveda Gülsarı" (1966), "Selvi Boylum Al Yazmalım" (1970), "Beyaz Gemi" (1970), "Beyaz Yağmur" (1970), "Fuji-Yama, Fuji Dağının Tepesi" (1973), "Yıldırım Sesli Manasçı" (1975), "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek" (1977), "Gün Olur Asra Bedel" (1980), "Darağacı" (1988), "Dişi Kurdun Rüyalari" (1988), "Cengizhan'a Küsen Bulut" (1990) vs. eserlerinin gayesi, felsefesi, poetik yapısı, metaforanın gücü üzerinde uzun uzun konuşmak mümkündür. Cengiz Aytmatov'un hikâye ve romanlarını paylaşmak, tartışmak ve her şeyden önce düşünmek, insana her türlü malzeme vermekle beraber insanda yeni bir başlangıç yaratmaya benzer. Eserleriyle herkesin bildiği dünyayı yeniden biçip dikmek, her okuyucuda yeni bir dünya yaratmak çok az yazara nasip olmuştur. Bunlardan biri de Cengiz Aytmatov'dur.

Prof. Dr. Ramazan Korkmaz'ın dediği gibi, "Aytmatov'un öykü ve romanlarında aşk, insanı başka bir insana, doğaya ve Tanrı'ya taşıyan, açan yüksek bir değer olarak işlenir. İnsan aşk ile yaş, sosyal statü, gelenek gibi birçok farklılıkları aşarak ruhundaki sonsuzluk ve özgürlük arzularını gerçekleştirir. Genellikle tutkulu yönelişlerin anlatıldığı eserlerde aşk, 'bağlanma' haliyle kesin bir tutsaklık, sınırsız açılım alanlarıyla mutlak bir özgürlüktür." (Korkmaz, www.ardahanhaberi.com)

Cengiz Aytmatov gerçek anlamda bir edebiyat profesyonelidir. O, yeni edebiyatın tekniğini de, dokuma usulünü ve yöntemini de yüksek seviyede bildiği için yazılarına apayrı bir değer kazandırma gücüne sahiptir. Aslında gerçek yazar herkesten bir şeyler almalı ama hiç kimsenin kuramadığı bir dünya yaratmalıdır. Bunu başarabilen Cengiz Aytmatov'un hem batı edebiyatını, hem doğu edebiyatını, hem de halk edebiyatını her yönüyle bilmesi gayet doğaldır. Bu dünyada insan ruhunun yakalanması için bir ağ örüldüğünde bu ağın dokuma tekniğini bilme tecrübesine sahip olan bir yazar, işin zirvesine ulaşmış büyük bir yazardır.

Cengiz Aytmatov batı ve doğu edebiyatının tecrübesini en iyi biçimde bilen üstat bir yazardır. Onun kaleminde Tolstoy'un genişliği, Dostoyevski'nin psikolojisi, U. Holkner, U. Eko, G. Markes, Gorhes, Y. Kavabata zenginliği, tecrübesi, Manas dolmalığıyla, M. Avezov milliliğiyle uzvi bir şekilde birleşmiştir. Bu bakımdan Aytmatov'un poetikası zaman, mekân ayrıcalığı, şekil, forma tekrarsızlığı, kendine özgü metafora gücüyle seçilmektedir.

Cengiz Aytmatov'un nesir teknikleri üzerinde çok inceleme yapılmış ve çok yazı yazılmıştır. Biz bu yazıların içerisinde Prof. Dr. Ramazan Korkmaz'ın araştırmalarını özellikle vurgulamak istedik. Bu araştırmalarda Cengiz Aytmatov'un nesrinin sınırlarının açılması, şifrelerin çözülmesiyle beraber yazarın sözünün kutsallığına saygı ve sevgi duyulmaktadır. Türkiye edebiyat bilimi için çok önemli olan bu incelemeler Türk-İslam dünyasının kendine dönüşünü, yeni arayışlarını idrak etmek için büyük önem taşımaktadır.

Cengiz Aytmatov Sovyet devrinde eserlerinin değerinin karşılığı olarak "Lenin Ödülü"nü almıştır. Lenin yanlısı olmayan bir yazarın "Lenin Ödülü" alması sosyal bir olaydı. Aslında bu olayın diğer bir yüzü de vardır. Sadece Sovyetler birliğinde değil, bütün dünyada değerlendirilen ünlü yazar, esas olarak bu ödülün kendisini aklandırmıştır, bu ödüle şöhret getirmiştir.

Cengiz Aytmatov "Nobel Ödülü"nü alamadı. Aslında o, bu ödülü hak eden büyük yazarlardan biridir. Doğrudur. Edebiyatının değerini "Nobel Ödülü" belirleyemez. Dünyada "Nobel Ödülü" almayan binlerce yazar vardır. Fakat Cengiz Aytmatov'un bu ödülü alamaması sosyal politik şartlara bağlıydı. "Lenin Ödülü" ile "Nobel Ödülü" bir kefeye sığmıyordu. Ruslara nazaran Nobel Ödülünü daha çok muhacir Rus edebiyatı almıştır (İ. Bunin, İ. Brodskiy, V. Nabokov vd.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Rus Sovyet yazarı M. Şolohov da Nobel Ödülünü almaya eserindeki insanlık duygularının, fenomenal ifadesiyle işlenmesiyle hak kazanmıştır. Fakat sistemin değişmesi, Sovyetler Birliğinin dağılması Cengiz Aytmatov'un da kendine dönüşünü şartlandırmıştır.

Büyük yazarın Türkiye'ye ve Türk dünyasına dönük faaliyeti, Tevrat motif ve süjelerine değil İslam felsefesine, Türklük dünya bakışına dönüşmesi oldukça doğal bir süreçtir. Özü ve bünyesiyle insan ruhuna, Türk felsefesine, toprağa, sıradan insanlara bağlı olan Cengiz Aytmatov hiçbir zaman kendi iş dünyasına, kendi söz ve kalemine ihanet etmemiştir. Kırgız yurttaşından, Kırgız çobanından, Kırgız aksakalından, Kırgız çocuğundan başlayan dünya, vatani yer olan insanla uzvi bir şekilde birleşmiş ve beşeri değerlerin göstergesi haline gelmiştir.

Bu anlamda Cengiz Aytmatov dünün, bugünün olduğu gibi, yarının da her zaman okunacak, düşündürülecek, çevrilecek eserlerin yazarıdır. Böyle yazarlar için zaman sınırı yoktur. Bu yazarların değeri aldıkları ödüllerle ölçülemez. Cengiz Aytmatov gibi yazarlar da Tanrı elçileridir. Onlar, Peygamberlerden sonra yüce Tanrıdan haber getiren ilericilerdir. İnsanlık var oldukça bu böyle olacaktır.

Yeri gelmişken şunu da belirtelim ki Cengiz Aytmatov'un 70-80'li yıllarda "*Literaturnaya Gazeta*" [Edebiyat Gazetesi]'nde "*Drujba narodov*" [Halkların Barışı] ve "*Noviy mir*" [Yeni Dünya], "*Voprosi literaturı*" [Edebiyat Meseleleri] dergilerinde yayınlanmış teorik makaleleri, kuramsal derinliği ve yeniliği ile dikkat çekmektedir. Bu yazılarda Aytmatov "edebiyat ve toplum", "edebiyat ve siyaset", "yenilik ve geleneksellik", "magik (büyülü) realizm", "edebiyat kurgusu" gibi meselelere aydınlık getirmiş, kendi deneyimiyle çağdaş dünya edebiyatı deneyimlerini bir arada incelemeyi başarmıştır.

Cengiz Aytmatov'un fikirleri de eserleri de Sovyetler birliğinde ve dünya edebiyatının tartışma alanlarında büyük ilgiyle karşılanmıştır.

Bu dünyada benim aldığım en büyük ödül; Ankara'da Atatürk Kültür Merkezinde düzenlenen Cengiz Aytmatov'a adanan bir Kongre'de onunla ilgili yaptığım konuşmamdan sonra bana söylediği "*Sizin konuşmanızın doğu sıcaklığı, samimiyeti ve batı seviyesi beni çok memnun etti.*" sözleridir. Ben bu sözleri hayatım boyunca unutmuyacağım.

KAYNAKÇA

AYTMATOV Cengiz, ŞAHANOV Muhtar, **İspoved na ishode veka (Plaç ohotnika nad propastyu)** [Yüzyılın Sonunda İtiraf (Uçurum Kenarında Avcının Ağıtı)], Almatı 1996.

AYTMATOVA Roza, **Tarihtın Aktay Baraktarı**, Bişkek 2007.

KOLÇU Ali İhsan, **Cengiz Aytmatov**, İstanbul 1997.

KORKMAZ Ramazan, "Aytmatov Anlatılarında Aşkın Eriştirici ve Dönüştürücü Gücü", ardahanhaberi.com.

AKMATALİYEV Abdildacan, **Cengiz Aytmatov Dünyası**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1998